

Juli 2016
MÅNADSBILD

Foto: Göran Strömfors

Välkommen till Brinkens museum!

Museet är öppet t.o.m. 6 augusti, ti-lö kl. 13-18.

Lövkröken liknar en sädesskära¹ men har ett kortare och kraftigare blad med ett stadigt handtag avslutat med en liten naturvuxen knagg. Mot denna knagg stödde handens ytterkant, men kröken gjorde även nytta, då man hakade upp redskapet i bältet eller kjollinningen. – Ett gammalt lieblad kunde komma till användning vid tillverkning av lövkrökar. De två lövkrökarna finns vid Brinkens museum.

¹ Se Månadens bild "Skäran" i augusti 2012.

Juni 2016 MÅNADSBILD

Lövkröken *(Lyövkråotji)*

Löv var förr i tiden fårens huvudsakliga föda vintertid. Därutöver kunde fåren dagligen få en liten mängd hö att idissla. Övriga kreatur fick löv som tillskottsfoder sådana år, då man inte fått tillräckligt med hö vid sommarens höbärgning. Fåren fick en eller två lövkärvar per dag, beroende på fårens antal. De för fåren begärligaste löven kom från björk-, asp- eller rönkvistar.

Det var lövkvistar från buskar, mindre träd och sly som höggs och skars loss med **lövkröken** till ca en meters längd. Kvistarna samlades till **lövkrävar** som bands ihop med en längre mjuk kvist. Lövkrävorna skulle därefter torka ett par tre dagar, uppradade längs gårdesgårdar och laduväggar. Efter torkningen sattes lövkrävorna in i höladorna ovanpå höet.

På vintern kördes de väldoftande lövkrävorna i höladorna hem till gården samtidigt som man hämtade ett hölass med häst och höskrinda.

Efter det att fåren gnagt av löven från lövkrävorna, slängdes kärvarna ut på backen utanför fähusdörren. De avättna lövkrävorna kallades då för **färkrävar** eller **fårris**.

När en tillräckligt stor hop av fårris hade samlats utanför fähusdörren, bars riset in i stugan och eldades upp i den öppna spisen.

Håkan Genberg

Källor:

Bondens år – Anteckningar om göromål på bondgårdar i Malaxtrakten 1900–1950. Redaktör Göran Strömfors. Vasa 1985.
Ahlbäck Ragna. *Bonden i svenska Finland.* Borgå 1983.
Nordman, Elsie. *Alholm – byn i minnets vind.* Vasa 1994.

Lövbrytning

När sommaren var som ljusast
och solen alltid lyste
då kom tiden att bryta löv
från buskar, sly och späda björkar
Nu var tiden inne att samla mat
åt djuren till den mörka vintern
I kärvar bands riset samman
torkades och lades in i gråa ladan
som sällskap åt ängens mjuka hö
Det växte mycket sly, längs mossen
vid det stora diket där vatten
alltid rann i skvillrande och yster dans

Där svängdes lövkröken sirligt
i doftande grönskan en solhet dag
Och fåren fick kalasa på kärven
i fähusets dunkel en vinterkall dag
Sedan bars kärven in till storstugans spis
där den flammade, lyste och sprakade
som ett gnistrande fyrverkeri av stjärnor
Den värmde, ända bort till långbänken
och skuggorna dansade balett
under de grova bjälkarna i taket
De sexrutade fönstren
blänkte undrande mot ljuset
mot gnistorna, som virvlade och
klättrade i det svarta sotet
Kärven brann snabbt som en sommardröm.

Elsie Nordman

Alholm – byn i minnets vind

Det har sedan gammalt funnits en vida spridd åsikt om att löv till fårens vinterföda skulle brytas under en gynnsam månfas. Löv skulle tas vid nymåne, ungefär en månad efter midsommar. Löv som tagits när månen var i nedan ville fåren ogärna äta.

Symaskinen (*Söimaschiini*)

MOT SLUTET AV 1800-TALET innebar symaskinen en veritabel revolution för kvinnornas sömnadsarbete. Det tidskrävande arbetet att med små, små stygn fästa ihop delarna till olika klädesplagg utförde maskinen på några minuter. Till en början var det främst skräddare som tog i bruk symaskinen. Men också många sömmerskor höll sig ajour med modetrender och sydde upp fina kreationer. Genom att köpa en symaskin kunde en ogift kvinna livnära sig på sömnadsarbete och det var samtidigt en investering i oberoende. Under en tid då inga kläder köptes i butik fanns det gott om arbete, ofta användes tyget i gamla plagg för nya kläder.

Den första fungerande symaskinen skapade skomakaren **Thomas Saint** i England år 1790. Den var gjord i trä för sömnad av skor. Under första hälften av 1800-talet utvecklades symaskiner både i Europa och i Amerika. De första maskinerna var handdrivna, dvs. vänster hand var upptagen med att veva runt draghjulet och syarbetet skulle styras med höger hand. I mitten av 1800-talet lanserade **Isaac Merrit Singer** i Amerika en maskin för hemmabruk med fotpedal och den blev en försäljningssuccé. Framgången förstärktes av Singers geniala kommersiella uppfinning: avbetalningsköp!

I Finland monterades de första symaskinerna ihop på 1910-talet av delar importerade från Tyskland. Den första helt finska modellen **Tikka** tillverkades av vapenfabriken Tikkakoski Oy från 1940 till 1960-talet. Då var symaskinen redan allmän som den första hus-

hållsmaskinen i de finländska hemmen. Men redan 10 år senare kom de elektriska symaskinerna med ett otal stygnfunktioner och lämpliga både för sömnad och för brodering.

I Ethels hus på Brinken finns utställda flera gamla symaskiner, trotjänare som använts av hemsömmerskor. Symaskinen till vänster med fotpedal är av märket **Kosmos**, tillverkad i Köpenhamn av **E. Rosenstand**. Dekorationsmålningen på maskinen tyder på att den är monterad av tyska delar omkring 1900–1920. Den har ägts av **Elisabeth (Betta) Berglund** (1889–1983) i Junkaisbränno. Den handdrivna maskinen till höger saknar uppgifter om tillverkare, men den är snarlik den andra. Den har tillhört **Celina Paxal** (1869–1954). På provdockan finns kjol och överdel, som sömmerskan **Amanda Köping** (1878–1927) sydde på symaskin omkring år 1900.

Singer symaskin, modellen tillverkades 1890–1920.

Kerstin Hägen

Svartvita bilden:
Tilda Bonn (g. Ahlskog)
byker i mitten av 1930-talet
i Kasköje, Bränno.
– Alf Bonns hemarkiv

Några tvätt- och valkbräden ur mangelboden vid Brinkens museum. Innan tvättbräden av veckad zinkplåt fanns att köpas använde man räfflade valkbräden helt av trä. Senare användes tvättbräden av glas eller korrugerad plast. Upptill på tvättbrädet finns en liten hylla för tvålbiten. Tvättbunkar, tvättbräde (valkbräde) och ett klappträ. På klappbänken ligger en byktvål.

April 2016 MÅNADSBILD

Bykning

(Byökase)

I APRIL, INNAN VÅRBRUKET BÖRjade på allvar, var förr i världen en vanlig tid för *stobyöje*, dvs. en av årets storbyksdagar. Bykning var ett av de hårda och tunga arbeten som förr hörde till kvinnornas liv.

Sängkläder, underkläder, skjortor och andra textilier byttes inte så ofta som nuförtiden. Istället samlade man smutstvätten till ett storbyk några gånger per år.

Siri Hagback, som kan mycket om gamla seder i Malax, har berättat att det hände att man tog med sig vinterns samlade smutstvätt till Kyro fåbodställe när man flyttade ut dit på våren. Vid fåbodstället fanns flera källor med vatten som kunde användas till tvättning och sköljning.

Bykningen utfördes med fördel vid ån eller annat vatrendrag där det fanns bra tillgång till tvätt- och sköljvatten. Längs Malax å har det tidigare funnits särskilda bykplatser med klappbryggor. Anni Lehto (1913–1999) har berättat att invid ån vid *Masus Jaanas* i Övermalax fanns en bykplats med en eldstad (*gruuvo*) murad av natursten för en bykgryta.

Den stora bykgrytan, som kunde ägas gemensamt av flera gårdar, tog man med sig vid bykdagarna till ån, tillsammans med tvättbunkar, sårar, klappbänkar, klappträn, tvätt- och valkbräden. Vid bykdagarna arbetade vanligtvis kvinnor från flera gårdar tillsammans.

Bykningen började med att den hårt smutsade vittvätten först blötlades i såp- eller lutvatten i stora laggade träsåar, en eller par dagar före själva tvättdagen.

Efter blötlaggningen togs tvätten upp och vattnet fick rinna av. Flisor av byktvålen (*byöktvoåla*) eller en tallsåps-

bit skars ner i varmt vatten och vispades upp och så tvålade man direkt på plaggen innan de gnuggades mellan händerna eller på ett tvättbräde.

Vittvätt kokades i lutvatten i bykgrytan. Tvätten fick sedan ligga i det varma vattnet tills det svalnade och kunde tas upp för att gnuggas på tvättbräden.

Förr var nästan allt vittvätt. Klädesplagg och textilier av vävt lin eller hampa kunde kokas. Flanellplagg och trikå var däremot inte lämpliga att kokas. Sådan tvätt tvättades och gnuggades för hand i vatten som värmts i bykgrytan.

Den tiden när tvättmedlen, tallsåpsbitar och lutsten, inte fanns att köpa tillverkade man dem själv. Välsiktad björkaska, inknuten i en tygpåse, användes som lut i tvättvattnet. Byktvål (*byöktvoåla*) kokades ihop av björkaska, talg och ister som tagits tillvara vid slakt av djur.

Efter gnuggning och kokning sköljdes tvätten i sårar på klappbryggan vid ån. Vintertid sköljdes man tvätten i en upphuggen isvak på ån eller vid en brunn eller källa.

Sköljvattnet vreds ur tvätten för hand och bankades sedan med ett klappträ så att vattnet pressades ut. Sköljningen, vridningen och klappningen upprepades flera gånger tills sista resterna av lut, tvål och såpa var bortsköljda.

Väl sköljd, urvriden och klappad, hängdes därefter tvätten på tork. Efter torkningen återstod mangling och strykning, lappning och lagning.

Håkan Genberg

Foton (3 färgbilder): Håkan Genberg; layout: Göran Strömfors

Mars 2016 MÅNADSBILD

Bilder: Håkan Genberg (nedan), Göran Strömfors (ovan; även layout)

Barngungan (*båntjinsor*)

BARNGUNGAN och vaggan¹ hörde till de gamla bondstugornas inredning. Under sitt första levnadsår låg lindebarnet vanligtvis i en vaggå både dag och natt. När barnet blev lite äldre, och kunde sitta upprätt, fick det på dagarna sitta långa stunder och gunga i *båntjinsor*.

I Malax kallas småbarnsgungan för *båntjinsor*. **Hängstol** är en annan benämning på barngungan eftersom den är gjord som en liten barnstol med ryggstöd och med en tvärså på framsidan av stolen som hindrade barnet att ramla ur.

Barngungans upphängningsstänger har en järnsmidd ögla i övre änden som kan hakas fast på en stadig järnkrok i en av stugans takåsar. Barngungan på bilden har ett runt hål i stängernas övre ända. Med ett rep trätt genom hålet kunde gungan hängas på fler platser i stugan eller utomhus.

Barngungan hängdes vanligtvis upp i den takås som gick framför den öppna spisen i stugan. Vintertid var det bättre för barnet att sitta i sin gunga framför värmen från spisen, än att sitta på stugans kalla golv. Det hade nära till mamman när hon sysslade runt spisen och då och då kunde ge *tjinso* en liten knuff. Från sin upphöjda plats i *tjinso* kunde barnet följa sina syskons lek i stugan.

Den vanligaste typen av barngunga har två hängstänger som går ihop upptill. Barngungor med endast en hängstång, fäst från mitten av sitsens bakkant, är mindre vanliga. Barngunga med två parallella upphängningsstänger till en tvärså på toppen är en tredje variant.

De barngungor (hängstolar), som visas på bilderna har varit allmänna i Österbotten, på Åland och en del av Åboland. I Sverige har hängstolen varit vanligast i de östra landskapen.

Håkan Genberg

Två av flera "båntjinsor" som finns vid Brinkens museum. Gungornas ryggstöd är gjorda av två träsväp intappade i de två hängstängerna som går från sitsens framkant och upp till kroken i takåsen. En tvärså på framsidan av stolen, som ska hindra barnet att ramla ur, saknas på dessa gungor. Barngungan med de två parallella hängstängerna har donerats till Brinkens museum av Helena och Ingmar Stormlund.

¹ Se "Vaggan" på Månadens bild i juni 2014.

Del av den påklistrade pappersremsan. I bakgrunden alfabetiska toner ur en koralbok för psalmodikon vid Brinkens museum.

Februari 2016
MÅNADSBILD

Psalmodikon försedd med en påklistrad pappersremsa med alfabetiska toner. Detta psalmodikon saknar en sträng. Brinkens museum.

Psalmodikon (salmåodiko)

Benämningen psalmodikon kommer av psalm och det grekiska *ōidiko's* ('som hör till sång', av *ōidē* 'sång').

Psalmodikon är ett gammalt musikinstrument som förekom allmänt i Norden på 1800-talet som stöd för psalmsång och inlärandet av nya psalmer, vid andaktsstunder i hemmen, i kyrkor och i frikyrkliga samlingslokaler.

1800-talets musikinstrument **psalmodikon** är en utveckling av ett antikt musik- och vetenskapligt instrument som kallas **monokord**. Musikinstrument med en eller flera strängar, spelad med stråke, har funnits i århundraden i Europa. Monokordet användes redan under antiken till akustiska undersökningar och demonstration av musikaliska intervaller.

Ett psalmodikon består av en rektangulär resonanslåda av trä. Över lådans lock löper en sträng av metall eller gjord av fårtarmar. Som greppbräda tjänar en smal trälist, fastlimmad på lockets mitt. Greppbrädet är indelat i 30 halvtonsteg genom trappstegsformade nedskärningar som är numrerade med siffror.

Psalmodikonspelas med stråke och ger olika toner beroende på vid vilken siffra strängen trycks mot greppbrädet.

Den som spelar på ett psalmodikon behöver inte kunna läsa noter, men bör ha tillgång till koralböcker eller sånghäften i vilka texten är försedd med **siffr noter** i stället för vanliga noter. Siffrorna i koralboken eller sånghäftet anger vid vilka siffror på greppbrädet som strängen skall tryckas ner under spelningen.

De enkla och lättbyggda psalmodikon, som kunde spelas utan kunskaper om noter, fick en stor spridning i Sverige, Norge, Finland samt i Baltikum från mitten av 1800-talet. I Danmark hade monokorden introducerats redan 1823 i syfte att förbättra sången i skolorna.

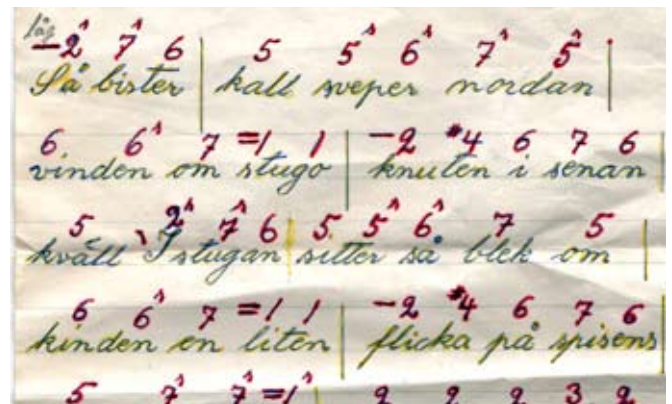
I Sverige är prosten **Johan Dillner** (1775–1862) vid Östervåla kyrka i Uppland känd för att på 1800-talet ha introducerat och bidragit till spridningen av psalmodikon och en tillhörande koralbok försedd med siffr noter.

Till Nordamerika spreds instrumentet i de svensk-lutherska församlingarna bland de tidiga immigranterna.

Psalmodikon är sällsynta idag. De instrument som finns bevarade hittar man i allmänhet i hembygds museer, bl.a. vid Brinkens museum.

Men det finns ännu entusiaster som vill öka kunskapen om psalmodikonet och hålla ett aktivt spelande vid liv. I Sverige finns "Nordiska Psalmodikonförbundet" och i U.S.A. finns "Nordic-American Psalmodikonförbundet" som verkar "for Psalmodikon and Sifferskrift music". Om man vill lära sig mer om psalmodikon eller lyssna på musik spelad på psalmodikon kan man besöka dessa två förbunds hemsidor.

Håkan Genberg

Detta tvåsträngade psalmodikon med klaviatur är byggt 1976 av **Edvin Nydahl** (1913–1977) i Norra Vallgrund efter en modell som hans far gjorde 1882. Psalmodikonet ägs av **Håkan Genberg** som köpte det 1976 av Nydahl. Edvin berättade vid försäljningen att han byggt och sålt ett femtiotal av denna typ av tangentpsalmodikon till köpare både i Finland och i Sverige.

Psalmodikon med två strängar och tangenter liknar medeltidens musikinstrument **klavikord** som även spelades med en stråke och där varje tangent har en trätunga som trycks mot strängen då tangenten trycks ned.

Edvins handskrivna visa (utdrag) försedd med siffr noter erhöles vid köpet av psalmodikonet.

Foto: Håkan Genberg (ovan) och Göran Strömfors (överst; även layout)

Januari 2016

MÅNADSBILD

Ullstrumpor

(ollstråmpona)

Den här ullstrumpan, som är stickad med ett mönster som kallas "pärkorgsrutning" eller "näverkontsrutning", har varit mycket arbetsdrys att sticka. Strumporna är stickade av **Hjördis Antell** (f. 1927) efter förebild av hennes mormors **Hilda Baddars** (f. 1884) gamla stoppade strumpor som är ca 100 år gamla.

I **BRINKENS MUSEUMS** stora samling av textilier finns en mängd stickade och virkade plagg. Här visas några ullstrumpor ur samlingen som prov på malaxkvinnornas stickningskonst. De äldsta stickade strumporna i textilsamlingen är från 1800-talet. Sannolikt stickades ullstrumpor och andra ylleplagg långt tidigare i Malax. Kyrkoherden **Israel Björk** i Malax skrev 1772 att Malaxborna använde "gråa ullstrumpor och Själskins skor."

Långt tidigare använde man ett slags sydda strumpor av vadmalstyg eller skinn samt strumpor gjorda av tjock tovad ull. Skohö, dvs. torkat fint starrgräs, har framförallt använts av samerna. Skohöet i pjäxorna höll värmen och tog upp fukt.

Fotlappar, fotklutar eller benlindor av tyg virade runt fötter och ben har i äldre tider använts som fotbeklädnad. De som avtjänat sin värnplikt i Finlands armé, och använt fotlappar i stövlarna i stället för ullstrumpor, vet att fotlapparna fungerade utmärkt som fotbeklädnad. Fotlapparna var lätta att torka och dessutom fanns de bara i "en storlek" och passade därför alla fötter.

1700-talets soldater i Österbottens regemente använde inte fotlappar. I deras uniform har ingått långa, i regel gråa, tjocka ullstrumpor som gick upp till de knälånga uniformsbyxorna. Över de långa ullstrumporna drogs ett slags överstrumpor eller damasker vilka slutade strax ovanom knäna.

Kvinnornas knälånga ullstrumpor hölls förr upp av vackra band som hade vävts i en **bandgrind**. Banden var lindade och knutna runt strumporna vid knäna. Strumpor och band doldes av kvinnornas långa kjolar. Männerna använde ännu i mitten av 1800-talet knälånga byxor och gråa, vita eller svarta ullstrumpor som knöts fast med band likadana som för kvinnornas strumpor.

Håkan Genberg

En finstrumpa för kvinnor – från 1800-talet.

De vit-svarta mönsttrade herrstrumporna är från 1940-talet. Strumporna har tillhört **Bertel Hultin**, som var gift med **Edit Orre**. **Edit Hultin**, den yngsta av systrarna Orre, donerade sin hemgård till Malax museiförening.

Strumporna har katalogiseringsnummer 13. Det betyder att de hör till några av de tidigaste textildonationerna till museet och är insamlade på 1930-talet av ungdomsföreningarnas medlemmar i Malax.

De flesta gamla damstrumporna är upptill stickade som strumporna med nr 13. Det här paret strumpor är stickade med en "kval" upptill, dvs. resårstickad med två aviga och två räta maskor.

Bilder: Håkan Genberg; layout: Göran Strömfors